

Раз добром нагрите серце...

Завантажено з <http://incognita.day.kiev.ua/raz-dobrom-nagrite-sercze.html>

До дня народження Софії Русової

Галина Дацюк, голова жіночого центру «Спадщина», журналістка

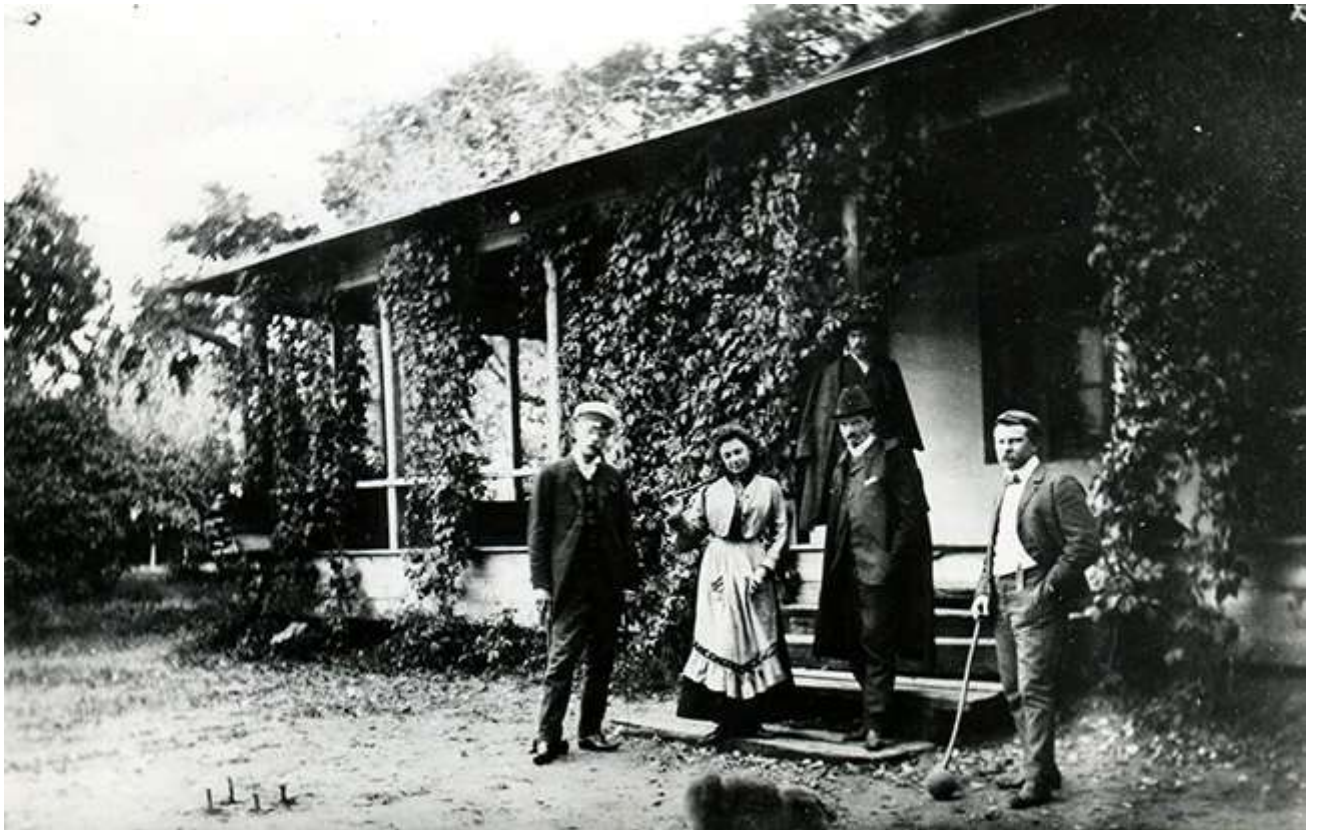

На фото - Софія Ліндфорс - Русова

Жодне більш-менш помітне явище в Україні – в галузі освіти, культури, громадського і політичного життя XIX початку XX століть – не обходилося без участі родини Русових - Ліндфорсів, великих подвижників української справи. Мало ще знаємо про цих людей. Відкриваючи зсьогодні архівні документи, праці, щоденники, листи, спомини, усвідомлюємо, який це особливий **материк**. І що більше інформаційного матеріалу, то виразніше входить у культурний простір цей феномен, рельєфніше вимальовується яскравий приклад життя, яке вони з вірою у серці віддавали на вівтар свободи України, що стала для них рідною. Йдеться, найперше, про Софію та Олександра Русових.

СОФІЯ

«Постать Софії Русової – це зразок однієї з тих героїнь українського відродження, «що просто йшли», в яких «нема зерна неправди за собою», які не лукавили і не дбали «про панство нещасне і лакомство лукаве», про матеріальні прибутки і здобутки, але все життя, всі сили і все своє майно віддавали на те, щоб Україна здобула добробут і незалежність», – так писав про свою матір Софію Русову син Юрій. Понад півстоліття Софія незламно несла на собі тягар боротьби «світлої України з темними силами царської та червоної Росії». «Коли мова йшла про українську справу, то ніщо не могло спинити її завзяття: ні родина, ні діти, ні переслідування царських жандармів чи більшовицьких чекістів, ні тюрми, ні арешти, ні тяжкі умови еміграції, ні персональні втрати майна, ні події приватного життя, ні горе чи втрата близьких. Ніщо не спиняло її енергії в боротьбі за український ідеал, і навпаки, часто «щось» додавало їй якоїсь нової сили для громадянської і політичної праці. «Обов'язок понад усе!», – такий девіз вона собі обрала.

Народилася Софія Русова 18 лютого 1856 року в Олешні на Чернігівщині п'ятою дитиною у сім'ї шведа Федора Ліндфорса та французьки Анни Жерве. Батько Софії був з тих шведів, на думку Юрія Русова, що «разом з козаками гетьмана Мазепи брали участь у боротьбі проти Москви за Україну». Згідно з традицією свого роду батько став військовим – полковником. Приклад родини Русових свідчить про велику силу «притягання благородних душ в Україні», коли не українці за походженням все своє життя віддавали служінню українській ідеї. «Кожній здорово мислячій людині йде не про те, хто (чужинець чи свій) працює для України, а про те, як він працює: на користь чи на шкоду», – наголошував Русов.

Вже батько Софії, Федір Ліндфорс, зробив багато для плекання культури та добробуту своїх селян: збудував церкву, школу, гончарську майстерню. Для олешнян Ліндфорс став справжнім благодійником, наділивши їх землею та лісом.

Родина Русових невдовзі після смерті Олександра Русова, крайня з косою – Софійка;

Коли народилася Софійка, на олешнянських лютневих вулицях, ще скутих холодом, враз дихнуло свіжою весною. І хоча дівчинка була дуже хворобливою, та виявилася стійкою до випробувань. У ранньому віці втратила матір, що померла від сухот. Однак виростала дівчинка в оточенні любові, ласки та навколишньої краси природи. До свого останнього дня Софія Ліндфорс надихатиметься споминами про Олешню, які даватимуть їй силу долати випробовування життя. Вона писатиме й упорядковуватиме книги, де повторюватиме, що «природа – могутній вихователь», яка робить людину мудрою і доброю, навчатиме цієї премудрості і своїх дітей та онуків – як музики, гармонії, довершеності Творця.

Олександр Олександрович Русов

У 1865 році Софія вступає до Київської гімназії, яку закінчує з золотою медаллю. А далі постає вибір: чому присвятити власне життя? Вона була захоплена стихією музики, маючи до неї великі здібності. «Та чи можу я так егоїстично розпоряджатися своїм життям? Чи маю право?» – запитує себе п'ятнадцятилітня випускниця і вирішує відректись від улюбленої музики на користь освіти, бо саме освіти потребувала неписьменна Україна. У 1871 році разом зі старшою своєю сестрою Марією вони організували перший в Києві дитячий український садок, де навчалися діти Старицьких та Лисенків. Від того першого садка, організованого у віці 15 літ, Софія захопилась дитиною, її світом, навчилась шанувати щирі дитячі почуття і вже ніколи їх не зраджувала.

У Старій Громаді у Києві Софія зустріне майбутнього чоловіка – Олександра Русова, який стане не тільки вірною коханою людиною, а й соратником, що назавше утвердить у ній непідробний, не пафосний, діяльний патріотизм.

Родина в Олешні біля родинного обійстя - на передньому прані донька Софії Люба та її чоловік Олександр Ліндфорс

Вінчатимуться Софія й Олександр у Петербурзі у 1874 році. Зовсім небагаті зовні, сяючі від щастя, вони справлятимуть враження закоханих, що брали шлюб таємно від батьків. «Салопниці, дивлячись на нас, казали: «Наверно, убогом венчаються» – згадувала Софія. Молоді одержали єдиний весільний подарунок, але який! – рапсодію на «Золоті ключі» Миколи Лисенка. Посажним батьком на весіллі був Михайло Драгоманов. А весільна подорож для молодих пролягла до Праги, бо саме Русовим «Стара громада» доручила перше повне видання творів Тараса Шевченка. У 1876 році, викуплені у Варфоломія твори Шевченка Русови повезли до Праги, бо в Росії годі було думати про повне видання того, хто закликав «вражою злою кров'ю волю» окропити. Двадцятилітня дружина Олександра Русова редагувала, упорядковувала, здійснювала коректуру й ділила з чоловіком усі тривоги переправлення в Україну щойно видрукованих двох томів «Кобзаря». І хоч у Празі молоді Русови втратили першу донечку – Людмилу, але й у горі для них «обов'язок – понад усе!»

Софію й Олександра усе життя переслідуватиме і не раз ув'язнюватиме царський уряд. У тюрмі народить вона сина Юрка, і жандарми принесуть їй води, аби обмити немовля. Олександра Русова звинуватять у «посяганні на цілісність Російської імперії», з чого він дотепно кепкував, кажучи, що «на це не відважуються навіть сусідські імператори, які розпоряджаються величезними арміями, а мені приписується ця сміливість...» Їх розлучатимуть не раз. Коли російський уряд заборонить Софії жити

в Петербурзі, то Олександр, навпаки, не дозволить їхати до України. Обурений Русов написав до Синоду скаргу, що уряд не сміє розлучати чоловіка з жінкою, бо шлюби благословляються Небом.

У кожному їхньому дні панувала свобода, і боротьбі за присутність цієї свободи – у кожній людині та в Україні – вони присвятили своє життя.

Восьмилітньою дівчинкою Софійка Ліндфорс пережила одне з найсвітліших вражень дитинства – звільнення селян від кріпацтва. Того вечора вона відчула незвичайно піднесений настрій у хаті, побачила святковий стіл і почула, як тато Федір Ліндфорс, якого обрали «за мирового посередника», схвильовано розмовляє з селянами про волю, і відчула, яке то свято для селян! На все життя залишила вона в душі той спомин, як і віру, що у селянстві залишається правдива українська душа. Вона завше підтримувала нації, що прагнуть свободи, будь то младочехи, чи поневолені народи Росії. І, згодом, відчувши гнітючу неволю у більшовицькій Україні, де почало запроваджуватися новітнє комуністичне кріпацтво, вирішить залишити «цю країну смутку»...

Софія Русова в Празі - з онукою Олею та праонукою Людмилою

СОФІЯ І «СВІТЛО»

Особливий момент в житті Софії Русової – участь в редагуванні часопису «Світло» в 1910-1914 роках, першого педагогічного часопису українською мовою. Сто років тому у часи неграмотності і чужомовної експансії, неваги до українського слова, видавці «Світла» ставили конкретні завдання, які мали змінити становище народної освіти.

Редакція часопису усвідомлювала, що починає «культурно-просвітну роботу саме під той час, коли взагалі ніяких рожевих надій не може бути». Але «ми знаємо, що без тяжкої праці, без невпинного змагання взагалі нічого не дається, і труднощів нам не обминути, а раніше чи пізніше доведеться таки

з ними стятися». Віддані освіті і вчителю подвижники «Світла» були впевнені, що національна школа має показати «людові стежку до кращого життя». Високий дух несла до «Світла» Софія Русова, що мала на меті допомогти рідному народові «вибитися на шлях кращого життя й зайняти почесне місце серед інших культурних націй». Серед її публікацій привертає увагу «Народна початкова школа в Бельгії». «Що в бельгійській школі цікавого, – зауважує Софія Русова, – то це те, що шкільний закон звертає увагу на всі мови, якими розмовляють бельгійці; але державна мова – обов'язкова для вивчення.

Зі співчуттям пише Софія Русова про сільського вчителя! «Пороскидані по всяких закутках, обтяжені працею та злиднями, позбавлені товариського єднання сільські вчителі не мають відповідних умов» для роботи. «Українці мусять звернути особливу увагу і зробити все для порушення справи української школи». Звертається вона і до чернігівського, херсонського і до київського та волинського земства, прагнучи викладання рідною мовою, щоб «темряву розвіяти». «Становище початкової освіти сумне, – констатує «Світло», у рубриці «З біжучого життя». – У нас вимагають, аби ми більше дбали про «твердий знак», а не про виховання». Виховання дитини оточене циркулярами з вимогою вчити любові «не до батьківщини, а до Росії». Натомість своїм змістом національне виховання дитини має пробуджувати відродження України, – таке настановне Слово Софії Русової, що промовляє в особливий спосіб до нинішніх вчителів.

Перед вимушеною еміграцією Софія відкриє десятки дитячих садків і позашкільних курсів, організує бібліотеки, напише підручники й праці з теорії виховання, психології, викладатиме у київських вузах. Вона об'їздить усі найкращі тогочасні європейські школи і зібравши крупинки досвіду педагогів Фребеля, Песталоці, Монтесорі створить власну концепцію національної освіти в Україні. «Скільки вийшло з-під її керування досвідчених фребелічок, виховательок, що вкладали далі в дитячі душі любов і відданість до Батьківщини!», – скаже з захопленням син Юрій Русов. «Я заробляла на своїх діток цілий день, бігаючи по лекціях. Але вечори цілком віддавала політичній справі. Майже щодня збиралися в нас народовольці, обмірковували справи повстань», – пригадуватиме Софія Русова у «Моїх споминах». І так до кінця життя.

ОЛЕКСАНДР

Вони підтримуватимуть одне одного в роботі, ставленні до проблем свого народу, доповнюватимуть у рисах характеру, будучи різними за темпераментом. І навіть історію походження матимуть подібну.

Олександр Русов був росіянином з Костромської губернії, який приїхав в Україну «з метою асиміляції», як тисяч і його одноплемінників. Але згодом досконало вивчив українську мову, українське питання, закохався в українську культуру і разом з дружиною глибоко закоринив в Україну своїх дітей та нащадків. І коли хто питав, чому він став почуватися українцем, Русов відповідав за звичкою приказкою: «Хто їсть

український хліб, той для України мусить працювати». Викладаючи у Київському Комерційному інституті статистику, професор Русов постійно давав приклади з етнографії, української історії, письменства. «Коли він переходив на українську тему, то завше хвилювався, починав жестикулювати, голос його міцнів. Хто в ті часи слухав Русова, той вже ніколи не відходив від українського питання. Олександр Русов – науковець європейського рівня, статистик, відомий за межами колишньої Росії. Крім багатьох наукових праць він створив авторський, так званий чернігівський метод статистики на протигагу московському. Цей метод побудований на глибокому знанні побуту та культури українського народу. Русов особисто керував переписом. Він відомий як український етнограф. Етнографічний матеріал був для нього тим ґрунтом, на якому він базував та розвивав свій науковий досвід. Він має визначні наукові праці і в галузі етнографії, співпрацював з таким видатним етнографом як Федір Вовк.

У молоді роки виявляв великі акторські здібності. Володимир Антонович у праці «Триста років українського театру» підкреслював, що «найвидатнішим гуртком українських аматорів в 60-их роках був гурток київських громадян», до якого належав і Олександр Русов, маючи такі чудові акторські здібності, що якби не наукове покликання, то він міг би стати першорядним талановитим актором. Саме він блискуче виконав роль Вакули у «Різдвяній ночі» Миколи Лисенка».

О. Русов був палким прихильником української молоді. У родині Русових, задля конспірації, збиралася так звана «десятка» студентської громади. До цієї десятки належали студенти, що згодом записали свої імена в історію та науку України – Й. Гермайзе, відомий в Україні науковець, знаний за процесом СВУ, Володимир Шульгин, Стьоса, Бабенко, які загинули під Крутами, брат Миколи Зерова Дмитро, що загинув у вирі визвольної боротьби. Та й син Русова Юрко брав участь у політичній боротьбі, згодом прийшовши з похідними групами ОУН в окупований Київ 1941 року.

Саме у помешканні Русових відбулось декілька зборів комітету з влаштування Шевченківської демонстрації в 1913 році, що стала блискучою маніфестацією українських сил та дуже занепокоїла уряд.

Під час евакуації Комерційного інституту у 1915 році, у Саратові, Олександр Русов помер. Під час нападу астми йому так і не змогли знайти кисневу подушку. Він, звичайно, міг залишитися в Києві, але про це професор Русов і слухати не хотів. Його привезуть в Україну і з почестями поховають на рідній землі - на Байковому цвинтарі.

У 1941 році син Юрій, що прибуде до Києва з похідними групами, марно шукатиме могили батька Олександра Русова та діда – теж Олександра Русова. «Червоні москалі знищили могили моїх дідів і батька, але не знищили того, що посіяла моя мати... До мене не раз приходили вже підстаркуваті вчительки, керівниці дитячих садків, і показували, оглядаючись, по звичці, на двері й вікна, пожовклі фотографії. «Це група наших фребелічок, які закінчили у Вашої матері навчання. Гляньте, я сиджу третя поруч з С. Русовою...»

НА ЕМІГРАЦІЇ

У 1917 році Софія Русова очолила відділ позашкільної освіти в уряді УНР і з неймовірною енергією візьметься за розбудову рідної школи. У країні була повна розруха, але молода і ще така квола держава вже дбала про освіту. Усі зусилля прикладалися, щоб українській дитині дати українську книжку й грамоту. «Та піднесення тривало недовго. Не зчулися, як над нами нависли більшовицькі хмари», - напише Софія. У 1919 році, зібравши документи, друкарську техніку, вона відправилася разом з урядом УНР з Києва до Кам'янця. Згадуючи згодом про умови побуту, пригадає кімнату, де були лише ліжко, стіл і стілець. «Ми жили як схимники», скаже. Русова щодня читає лекції про українську освіту, викладає в Кам'янецькому університеті. Готує українські підручники, впорядковує посібники для вихователів. Переклавши Жан-Жака Русо, Русова отримала ліцензію держави на право перекладати українською мовою. Веде громадську роботу, організовуючи шпиталі для поранених, притулки для дітей. Видає дитячий двотижневик «Ранок», очолює Міжнародну Жіночу Раду. І провадить курси з виховання дитини разом з товариством ім. Й. Песталоцці, яке очолив Аркадій Животко.

Тим часом за «петлюркою» Русовою починається полювання. Більшовицьке насильство пригнічує.

І в 1921 році Софія покине Кам'янець, перейшовши разом вброд змерзлу річку Збруч і кордон України, яку окупує чужа влада. Життя видасться їй нестерпним, вона навіть вирішить «покінчити з ним, купивши опіуму», але все ж опанує себе. Дістанеться разом з малолітньою онукою Олею до Львова. Місто урочисто відзначить золотий ювілей педагогічної діяльності Софії Русової. Однієї-єдиної унікальна жінки в світі, яка у 65 власних років матиме 50 літ педагогічної діяльності!

У Празі Русова долучиться до української громади, стане професором Празького університету, створить педагогічні праці «Теорія і практика дошкільного виховання», «Український дитячий садок». «Учитель, який передає дитині тільки знання – це ремісник». «Держава, яка мовчки дозволяє, або прямо допомагає нав'язувати дітям іншу мову навчання, є несправедливою і аморальною...» – такі ключові смисли її педагогічного досвіду. І в поважному віці Софія віддаватиме чимало часу громадській справі. Виступатиме на Міжнародних зібраннях, де кидатиме палке слово про поневолену більшовиками Україну, стане почесною головою Міжнародної Жіночої Ради. Очолить допомогу голодуючій батьківщині 1933 року. В одному з листів до Юрія 80-літня Софія напише: «Юро, любий, чи ти мене розумієш? Не честолобіє, не легкодухість керують мною, а бажання завше прикласти мої сили на маленьку користь Україні...»

У 1936 році громада Львова гідно відсвяткувала 80-ліття Софії Русової. «363 організації склали пошану її сивому волоссю, чим зворушили до сліз прибулу до Львова ювілянтку. Сама вона, хоч в такому поважному віці, виголосила палку промову, закликаючи до боротьби за Україну», – напише син Юрій у публікації до Софійного ювілею.

Свій земний шлях Софія Русова закінчила у 1940 році у Празі, де й похована на Ольшанському цвинтарі, недалеко від Олександра Олеся. На надгробнику написано слова: «Раз добром зігріте серці вік не прохолоне».

За двадцять три роки незалежності Софія таки наблизилася до нас. З «Букварем» зайшла до дитячих садочків, таких, як київський школа-садок імені Софії Русової (директорка Людмила Синекон) до дітей, які вчаться палко промовляти сьогодні рідне слово. Мудрістю озвалася зі сторінок виданих і перевиданих педагогічних праць, здобула тисячі прихильників концепції національного виховання у дитячих установах Чернігівщини, Київщини, Буковини, Львівщини. Стала виховним Ідеалом на батьківщині - для педагогів олешнянської школи, що носить її ім'я (директор Петро Куліш). Щороку 30 вересня у Софіїн день Олешня знову й знову збирає небайдужих освітян, журналістів, громадських діячів, що приходять сюди, як на прощу.

«А ви працюйте, працюйте й не сваріться», - заповідала Софія Русова. Прочитуючи слово Русової, ми відкриваємо для себе глибинну його настанову на сьогоднішній день, бо воно має не тільки енергетичну сутність, а й ознаки безсмертя. Це слово небайдужої великої жінки, котра понад усе прагнула освіти і свободи рідному люду, котра, поцінуючи надбання світової культури, мріяла, щоб педагог став Реформатором і Апостолом на ниві української школи. Хіба маємо право зрадити сьогодні цю мрію?